

Т. В. Сохранич, старший науковий співробітник Харківського НДІСЕ,
В. Г. Абросимова, старший науковий співробітник Харківського НДІСЕ

ЗНАЧЕННЯ ЯКІСНОГО ПОРІВНЯЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ В СУДОВО-ПОЧЕРКОЗНАВЧІЙ ЕКСПЕРТИЗІ

Розглянуто проблемні питання, пов'язані з підготуванням порівняльних матеріалів для проведення почеркознавчої експертизи. На прикладах з експертної практики показано значення порівняльного матеріалу для вирішення ідентифікаційних завдань.

Рассмотрены проблемные вопросы, связанные с подготовкой сравнительных материалов для проведения почерковедческой экспертизы. На примерах из экспертной практики показано значение сравнительного материала для решения идентификационных задач.

Можливість проведення криміналістичних експертиз, а також правильність висновків значною мірою залежать від обсягу і якості наданого порівняльного матеріалу. Судово-почеркознавча експертиза є однією з найбільш поширених криміналістичних експертиз, які потребують проведення саме такого дослідження. Це можливе за умови, якщо цьому передуватиме ретельна продумана робота слідчого (судді) зі збирання порівняльного матеріалу.

Підготування порівняльного матеріалу для почеркознавчого дослідження залишається важливою й досить актуальною проблемою. Можливість вирішення експертом-почеркознавцем поставлених питань за суттю, а також правильність висновків багато в чому залежать від обсягу і якості наданого порівняльного матеріалу (вільних, умовно-вільних, експериментальних зразків почерку й підписів передбачуваного виконавця).

Обсяг має забезпечувати можливість повного та всебічного зіставлення всіх ознак у досліджуваному графічному об'єкті й наданому порівняльному матеріалі. Від правильного встановлення та ретельного вивчення ознак почерку й підписів як у досліджуваному графічному об'єкті, так і наданому порівняльному матеріалі залежить їхнє подальше оцінювання та включення в ідентифікаційну сукупність, яка є основою висновку експерта. Останній має проаналізувати встановлені ознаки, визначити їхнє ідентифікаційне значення й тільки після цього проводити порівняльне дослідження.

Належна якість зразків почерку (підписів) зумовлюється зіставленням їх за часом виконання та видом документа, мовою, змістом, матеріалами письма, способом виконання і, якщо це можливо, умовами виконання.

До обов'язкових вимог щодо якості зразків належить безсумнівність походження зразків почерку та (або) підписів передбачуваного виконавця. Це доводиться шляхом зіставлення вільних зразків почерку (підписів) зі зразками, виконаними тією самою особою за спеціальним завданням слідчого (суду); аналізу даних пред'явлення одних і тих самих документів різним особам; пред'явлення й огляду інших реквізитів документа.

Проведене в Харківському НДІСЕ узагальнення експертної практики проведення почеркознавчих досліджень¹ свідчить про те, що додержання слідчим (судом) усіх зазначених методичних вимог щодо підготування порівняльного матеріалу має формальний характер. Так, у цивільній справі за позовом М. до ЗАТ КБ «Приватбанк» про визнання недійсною додаткової угоди до договору про іпотечний кредит від 5 лист. 2007 р. виникла необхідність у призначенні почеркознавчої експертизи з метою вирішення питання щодо справжності підписів від імені М. у банківських документах. Як порівняльний матеріал суд надав вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки підписів М. На етапі попереднього вивчення наданого для дослідження порівняльного матеріалу експерт звернув увагу на те, що надані як вільні й умовно-вільні зразки підписів від імені М. (документи, які містять надані зразки підписів М., витребувані судом з місця її роботи), умовно можна поділити на дві групи. Перша група підписів від імені М. за транскрипцією, загальними та окремими ознаками збігається з наданими експериментальними зразками підписів М. Друга група підписів від імені М. відрізняється від її експериментальних зразків за транскрипцією, деякими окремими ознаками. Підписи цієї групи мають збіжності з експериментальними зразками підписів М. за загальними ознаками й деякими окремими ознаками та виконані рухами високого ступеня виробленості у швидкому темпі. Попереднім порівняльним дослідженням встановлено також, що підписи цієї групи й досліджувані графічні об'єкти мають збіжності за транскрипцією, всіма загальними ознаками та суттєвою купністю окремих ознак.

Відповідно до п. 2.3.2. Інструкції² експерту забороняється са-

¹ Див.: *Абросимова В. Г.* Щодо питання підготовки та оформлення матеріалів для призначення судово-почеркознавчих експертиз за справами, які пов'язані з розглядом спорів у господарському судочинстві / В. Г. Абросимова, Т. В. Сохранич // *Современное состояние, проблемы и перспективы развития судебной экспертологии : матер. междунар. науч.-практ. конф., Симферополь, 20–21 сент. 2007 г.* — Симф. : ООО «ДИАЙПИ», 2007. — С. 133–135.

² Див.: Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

можливо обирати порівняльний матеріал, якщо він відображений у наданих йому матеріалах неоднозначно. Наведене викликало необхідність відправлення до суду всіх наданих як вільні та умовно-вільні зразки підписів М. для визначення безсумнівності їхнього походження. Суд, виконуючи клопотання експерта, установив, що виконавцем першої групи підписів від імені М. є сама М., а виконавцем другої групи підписів від імені М. – інша особа. Таким чином, визначення безсумнівної належності порівняльного матеріалу дозволило уникнути експертної помилки.

У чинному господарському, цивільному процесуальному законодавстві відсутні норми, які передбачають порядок одержання зразків для експертного дослідження. Виходячи з цього, судді під час підготування матеріалів для проведення почеркознавчої експертизи керуються загальними вказівками щодо обов'язку доказування й надання доказів, а саме тим, що обов'язок зі збирання доказів у справі покладено на сторони. Тому часто сторони самі подають до суду вільні, умовно-вільні, а нерідко й експериментальні зразки почерку та підписів. Специфіка проведення цивільних і господарських справ, через яку сторони самі зобов'язані доказувати обставини, на котрі вони посилаються як на основу своїх вимог або заперечень, не забезпечує належної достовірності наданих порівняльних матеріалів. Судді ж практично не тільки не контролюють процес підготування порівняльного матеріалу, а й частіш за все самоусуваються від нього. Це призводить до того, що іноді подаються не належні зразки або й умисно недостовірні зразки, виконані не тією особою, від імені якої вони зазначені.

Про це з усією очевидністю свідчить такий приклад з практики проведення почеркознавчих експертиз у Харківському НДІСЕ. Господарський суд Полтавської області призначив почеркознавчу експертизу в справі за позовом ФОП М. до ТОВ К. про стягнення коштів щодо дослідження, зокрема, підпису від імені А. Як порівняльний матеріал (вільні та умовно-вільні зразки підписів) суд надав документи, що містять підписи від імені А. Ці документи було надано до суду представником ТОВ К. (стороною в справі). Вивченням наданого порівняльного матеріалу встановлено, що підписи від імені А. містяться в однохарактерних за цільовим призначенням документах, відрізняються між собою, їхню безсумнівність судом не визначено. Будь-які офіційні документи, які б містили підписи від імені А., а також експериментальні зразки почерку та підписів А. судом не надано.

З метою визначення, які саме документи містять безсумнівні підписи А., а також надання додаткових достовірних зразків почерку й підписів А. в різнохарактерних за змістом і цільовим призначенням документах, у тому числі документах офіційного характеру, експерт направив до суду всі документи разом з

клопотанням. Формальне ставлення суду до перевіряння безсумнівності порівняльного матеріалу призвело до того, що експерт отримав листа з переліком тих самих документів з підписами від імені А., які відрізняються між собою. Будь-які інші порівняльні матеріали, у тому числі експериментальні зразки підписів А., суд не надав. У зв'язку з цим вирішенню поставленого перед експертом завдання в межах наданого порівняльного матеріалу передувало необхідне в цьому разі проведення ідентифікаційного дослідження підписів від імені А., наданих як порівняльний матеріал, з метою визначення групи підписів від імені А., виконаних однією особою. Це дозволило в подальшому провести порівняльне дослідження цих підписів з досліджуваним графічним об'єктом і дійти висновку про те, що підпис від імені А., котрий підлягає дослідженню, виконано тією особою, якою виконано групу підписів від імені А., надану як порівняльний матеріал.

Викладене є яскравим прикладом того, що порівняльні матеріали, які надаються для проведення судово-почеркознавчої експертизи, мають відповідати обов'язковій умові – безсумнівності виконання всіх підписів, наданих як зразки. Судді особливо старанно мають перевіряти достовірність порівняльного матеріалу, що подається учасниками судового розгляду, оскільки цей матеріал, як свідчить експертна практика, подають особи, зацікавлені у вирішенні господарських або цивільних справ.

Перевіряння та посвідчення безсумнівності вільних і експериментальних зразків підписів передбачуваних виконавців є обов'язком особи (органу), що призначає судову почеркознавчу експертизу. Але, як показує практика, таке перевіряння часто не проводиться, особливо в разі смерті особи, підпис якої досліджується, або при наданні документів, що посвідчують особу. Якщо ж перевіряння проводиться, то нерідко з порушеннями відповідних методичних рекомендацій (не дотримуються правила засвідчення зразків підписів особи, яка відсутня або померла, наприклад, зразки пред'являються тільки одній стороні, підписи в офіційних документах не засвідчуються та ін.).

Так, у Харківському НДІСЕ проводилося дослідження підписів від імені С. у двох примірниках заповіту та в журналі реєстрації нотаріальних дій, виконаних у листопаді 2008 р. У матеріалах справи зазначалося, що С. 1918 р. народження померла в грудні 2008 р. Як порівняльний матеріал суд надав пенсійну справу С., у якій знаходилися підписи від імені С. у копії паспорта за 1996 р. та заявах за період 1963–1973 рр. При вивченні цих підписів експерт установив, що вони розрізняються між собою. Оскільки для дослідження надані неякісні зразки підписів С., вони були направлені до суду для усунення недоліків стосовно засвідчення підписів від імені С., а також надання більшої кількості безсумнівних зразків підписів С.

Судовими діями зазначені недоліки усунені не були. Відповідно до ухвали суду, згідно з поясненнями позивача, вільними зразками підписів С. є підписи від імені С. у копії паспорта за 1996 р. і заяві за 1973 р. (що знаходяться в пенсійній справі С.). Крім того, суд додатково надав заяву про видачу паспорта (форма № 1) за 1996 р., у якій безсумнівність підписів від імені С. не засвідчена. Підписи від імені С. у копії паспорта за 1996 р., заяві за 1973 р. і заяві про видачу паспорта (форма № 1) за 1996 р. розрізняються між собою. Тому в цьому разі експерт вирішував питання не про виконання самою С. спірних підписів, а про виконання їх тими особами, які виконали підписи від її імені: у копії паспорта за 1996 р., заяві за 1973 р., заяві про видачу паспорта (форма № 1) за 1996 р. Ілюстрацією цього прикладу можуть слугувати рис. 1–7.

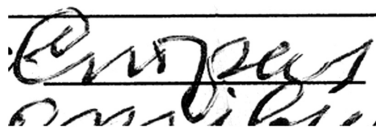

Рис. 1. Підпис від імені С. у першому примірнику заповіту за 2008 р.

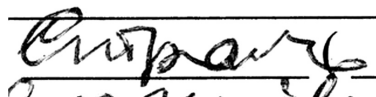

Рис. 2. Підпис від імені С. у другому примірнику заповіту за 2008 р.

Рис. 3. Підпис від імені С. у журналі реєстрації нотаріальних дій за 2008 р.

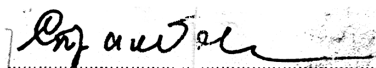

Рис. 4. Підпис від імені С., зображення якого знаходиться в копії паспорта за 1996 р.

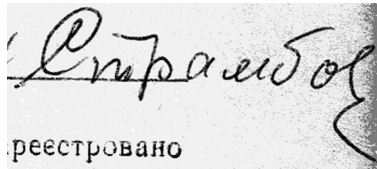

Рис. 5. Підпис від імені С. у заяві за 1973 р.

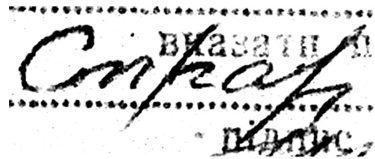

Рис. 6. Підпис від імені С., зображення якого знаходиться в копії заяви про видачу паспорта (форма № 1) за 1996 р.

Рис. 7. Підпис від імені С., зображення якого знаходиться в копії заяви про видачу паспорта (форма № 1) за 1996 р.

Експериментальні зразки підписів і почерку поряд з низкою позитивних моментів (проведення додаткового перевіряння достовірності вільних зразків, заповнення прогалін стосовно обсягу та якості вільних зразків) мають і негативний аспект, а саме можливість умисного змінення виконавцем свого почерку, підписів¹. На сучасному етапі ця тенденція поширюється, що підтверджується експертною практикою. Так, у цивільній справі за позовом В. про визнання договору недійсним досліджувався підпис від імені В. Підпис має таку транскрипцію: буква «В», безбуквені штрихи, розчерк, безперервну зв'язність, правий нахил письмових знаків. Як порівняльний матеріал суд надав тільки експериментальні зразки підписів В., що складаються з букви «В», безбуквених штрихів, розчерку, зв'язність письмових знаків відсутня, нахил письмових знаків лівий. Клопотання експерта про надання вільних зразків підписів і почерку В. залишилося без відповіді. Під

¹ Див.: Деякі актуальні питання підготовки порівняльних матеріалів для проведення почеркознавчої експертизи / [Т. В. Сохранич, В. Г. Абросимова, О. М. Смоліна та ін.] // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. праць. — Х. : Право, 2010. — Вип. 10. — С. 270–276.

час вивчення експериментальних зразків експерт звернув увагу на ознаки уповільнення рухів (звивистість окремих штрихів, тупі точки початку й закінчення штрихів), нестійкість розміру. Наведені ознаки уповільнення темпу притаманні, зокрема, випадкам виконання підписів зміненими рухами (рис. 8–9). Ураховуючи наведене, експертом повідомив про неможливість надання висновку за цими зразками.

Рис. 8. Досліджуваний підпис від імені В.

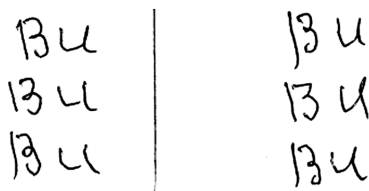

Рис. 9. Експериментальні зразки підписів В.

Порушення слідчим або суддею методики відбирання експериментальних зразків почерку та підписів приводить до помилкового висновку експерта. Наприклад, на експертизу серед інших зразків надаються зразки підписів, виконаних шляхом перерисовування. Одержані в такий спосіб «експериментальні зразки» мають, як правило, велику схожість з досліджуваним об'єктом, що може привести (якщо не вказано, яким способом ці зразки отримані) до експертної помилки.

Слідчий (суддя) має безпосередньо керувати процесом підготування та відбирання порівняльного матеріалу, що гарантуватиме належну якість, зокрема, безсумнівність останнього. У складних випадках для надання консультацій щодо відбирання порівняльного матеріалу може бути залучений спеціаліст.